

(Херсон)

ПОСТПОЗИТИВНІ СУБСТАНТИВНІ АБРЕВІАТУРНІ МОРФЕМИ

У ВЛАСНЕ-АБРОМОРФЕМНИХ АБРЕВІАТУРАХ

У статті з'ясовано особливості постпозитивних субстантивних аброморфем, що функціонують у власне-аброморфемних абревіатурах української мови, проаналізовано словотвірний потенціал аналізованих абревіатурних морфем.

Ключові слова: абревіатура, абревіатурна морфема, постпозитивні морфемні, субстантивні аброморфемні.

The article explicates the peculiarities of postpositive substantive abromorphemes that function in own abromorpheme abbreviations of the Ukrainian language, analyses word-formative potential of analyzed abbreviative morphemes.

Key words: abbreviation, abbreviative morpheme, postpositive morpheme, substantive abromorpheme.

Значно меншу за обсягом групу, порівняно з аброморфемно-словесними абревіатурними утвореннями, становлять власне-аброморфемні абревіатури, що виникають унаслідок скорочення не лише залежного, але й стрижневого слова мотивувального словосполучення. Абревіатури цього структурного типу стали невід'ємною частиною лексики сучасної української мови. Спостережено, що аброморфемно-словесні і власне-аброморфемні утворення іноді функціонують паралельно, як своєрідні варіанти, пор. автопром і автопромисловість, держдеп і держдепартамент, партком і парткомітет, спецбуд і спецбудівництво.

Усі постпозитивні субстантивні аброморфемні сприймаються як скорочені складники мотивувального слова або словосполучення, пор.: автобат, головреж, завлаб, постпред, санупр, юрфак і под. Враження усічення аброморфем постпозитивного типу не зникає і тоді, коли вони дорівнюють кореню, напр.: зовнішторг, облспецбуд та ін. "Причина в тому, – вважає Д. Алексєєв, – що аброморфемні на зразок -буд, -торг за своїм статусом репрезентують не корінь (тоді б вони сприймалися як неусічені складники), а основу мотивувального слова [1, с. 225]".

На сучасному етапі розвитку української літературної мови спостерігаємо неоднорідність складу постпозитивних субстантивних аброморфем за походженням. Вони поділяються на питомі та запозичені. Питомі абревіатурні морфемні постпозитивного типу нараховують 10 одиниць, що становить 21,7% від загальної кількості постпозитивних аброморфем. Це -буд, -видав, -госп, -забез, -кор1, -постач, -пред, -пром, -торг, -упр, напр.: облспецбуд, медвидав, комунгосп, соцзабез, лінкор, райтехпостач, торгпред, Держпром, курортторг, санупр.

Характерною особливістю субстантивних аброморфем постпозитивного типу є те, що вони не виявляють тенденції до помітного зростання продуктивності в сучасній українській літературній мові. На нашу думку, це пов'язано з тим, що субстантивні постпозитивні аброморфемні є скороченими означуваними словами мотивувального словосполучення, які майже не виявляють аглютинативних тенденцій, мають обмежену сполучуваність, поєднуються переважно з аброморфемами, що утворені від слів певної тематичної групи.

До найуживаніших субстантивних питомих аброморфем постпозитивного типу у власне-аброморфемних утвореннях належать -пром, -госп, -буд.

Зростає кількість похідних з аброморфемою -пром. Серед них іменники – загальні назви авіапром, автопром, атомпром, будпром, військпром, легпром, лісдеревпром, судпром, текстильпром, тютюнпром, фармпром, харчопром, хімпром, хлібпром, напр.: Не секрет, що пріоритетна галузь промисловості України, володар високих технологій – вітчизняний авіапром, переживає нелегкі часи (День, 23.11.2009); Стало відомо, що китайський військпром скопіював російський винищувач Су-27СК (Україна і світ сьогодні, 01.11.2011). Помітне також дедалі активніше використання аброморфем -пром у складі власних назв, пор.: компанії Азоврибпром, Алкопром, Газпром, Деревпром, Енергопром, Інтерпром, Кондпром, Нафтопром, Нацпром, Поліграфпром, Продпром, Транспром, Укратомпром і под., напр.: Створенням концерну "Укратомпром" може бути узаконена як подальша задача ядерних активів Росії, так і створення сприятливих умов для участі в приватизаційних процесах власних інвесторів (Економічна правда, 21.08.2009).

Абревіатурна морфема -госп представлена у двокомпонентних утвореннях водгосп, держгосп, колгосп, комунгосп, лісгосп, рибгосп, спецгосп, пор.: Весною посадковий матеріал, вирощений у лісгоспі, буде висаджений на 86 гектарах площ (Гривня, 18.11.2011); Якщо за радянських часів у районі було кілька спецгоспів з виробництва свинини, то нині цією справою здебільшого займаються лише в приватних господарствах (ГУ, 22.09.2009). Спостережено також уживання цієї аброморфемі в три- і чотирикомпонентних власне-аброморфемних абревіатурах, напр.: Херсонська область може бути прикладом того, як в складних умовах господарювання гідно виконувати завдання, визначені Держводгоспом України (Булава, 31.05.2010); Керівництво Держкомлісгоспу України нарешті прийняло те кадрове рішення, якого від нього чекали (Новий час, 13.07.2009).

Нарощує свій словотвірний потенціал субстантивна аброморфема постпозитивного типу -буд, що розгортається в іменник будівництво. Її активно використовують для утворення назв підприємств, організацій, установ, пор.: За період з 1999 по 2009 рік фахівцями "Херсоноблагробуду" побудовано більше ніж півтора десятка великих об'єктів на Херсонщині та за її межами (Нова Каховка, 09.08.2009); За розтрату майна до відповідальності притягнуто арбітражного керівника підприємства Міноборони "Укрвійськбуд" (ГУ, 05.10.2008).

Аброморфема -буд, що співвідноситься з іменником будинок, також представлена у власне-аброморфемному утворенні, яке розгортається в словосполучення "іменник у наз.в. + іменник у род.в.", пор.: На кожен будинок заведена картка, і кербуди повністю контролюють рух коштів на такому "будинковому рахунку" (Партнери, жовтень, 2009).

Багато питомих субстантивних аброморфем постпозитивного типу не відзначаються високою продуктивністю в сучасній українській літературній мові. Вони представлені в незначній кількості узуальних утворень, які останнім часом вийшли або виходять з активного вжитку, напр.: -видав (Дитвидав, Медвидав, Сільгоспвидав), -постач (Райтехпостач), -пред (постпред, торгпред), -торг (Мінзовнішторг, курортторг), -упр (міськупр, санупр). Пор.: Читаємо, що в Дитвидав є 262 назви, але з них тільки 85 творів українських письменників, а решта – переклади з російської мови (Поступ, 27.01.2012); На думку постпреда Президента, останнім часом у Криму спостерігається "системна криза влади" в земельній сфері (Демократична Україна, 05.06.2009).

Запозичені субстантивні аброморфемі постпозитивного типу налічують 36 одиниць. Серед них розмежовуємо: 1) аброморфемі французького походження: -бас, -деп1, -ред, -орг1, -ком1, -ком2,

-кор2, -маг, -фін і под.; 2) аброморфемами латинського походження: -деп2, -ком3, -лаб, -мет1, -орг2, -транс, -юст та ін.; 3) аброморфемами грецького походження: -мет2, -мет3, -поліграф; 4) аброморфемами німецького походження: -бух, -фак; 5) аброморфемами англійського походження: -нет.

Установлено, що найбільшу групу запозичених субстантивних аброморфем складають аброморфемами французького походження – 45,7% (21 аброморфема). Набагато менше запозичень латинського (19,7%) і грецького (6,5%) походження. На запозичення німецького й англійського походження припадає відповідно 4,3% і 2,2% .

Запозичені субстантивні аброморфемами постпозитивного типу набули поширення здебільшого за радянських часів. Тепер вони або вживаються в узуальних аббревіатурах, значення яких зрозумілі всім без опори на мотивувальне словосполучення, або виходять з активного вжитку, поповнюючи склад пасивної лексики.

У сучасній українській літературній мові продовжує зберігати свою активність постпозитивна субстантивна аброморфема -фак, що зафіксована у власне-аброморфемних утвореннях геофак, журфак, зоофак, істфак, медфак, мехфак, літфак, педфак, фізфак, філфак, хімфак, юрфак. Вони широко представлені як у розмовному мовленні, так і в мові засобів масової інформації, пор.: Я розуміла, що моїх знань із хімії та фізики замало для вступу на медфак (Ужгород, 23.06.2011); Мій син у 1990 році закінчив юрфак Ленінградського університету і поїхав працювати до Німеччини (Рівне вечірне, 19.03.2009).

Аброморфема -кор2 теж належить до відносно давніх запозичень. Вона відома у складі аббревіатур військкор, власкор, сількор, спецкор, фотокор, юнкор, напр.: Спецкора "Поступу" Д.Шурхала кинули за ґрати на 15 діб (Поступ, 13.03.2011); До того, як йому виповнилося 20 років, він вже став фотокором інформаційного агентства ТАРС (Наддніпрянська правда, 30.06.2009).

У газетних текстах часто трапляються власне-аброморфемні аббревіатури з постпозитивною субстантивною аброморфемою -ком2, яка мотивується іменником комітет, напр. виконком, завком, міськвиконком, облвиконком, партком, райвиконком, сільвиконком, терком, тервиборчком та ін. Багато із цих аброутворень засвідчують аглютинативні тенденції в словотворі української мови. Це виявляється, зокрема, в тому, що препозитивні атрибутивні аброморфемами міськ-, обл-, рай-, сіль- додаються до аббревіатури – носія основного лексичного значення виконком, пор.: У п'ятницю ввечері виникла пожежа на четвертому поверсі будівлі райвиконкому у Херсоні (Рівне вечірне, 17.11.2009); Причина у несплаті мешканцями за послуги, а також у тому, що сільвиконком і селищний голова не зуміли організувати належним чином цю роботу (Гривня, 21.04.2011).

Новою постпозитивною аброморфемою, яку швидко засвоїла українська мова у складі власне-аброморфемних утворень, є -ком3, повним відповідником якої є іменник компанія. Слова з цієї аброморфемою не фіксує жоден сучасний орфографічний чи тлумачний словник, але її вживання підтверджують назви приватних підприємств, що зареєстровані в Україні, пор.: Автоком, Агроком, Артком, Біоком, Будком, Енергоком, Євроком, Інвестком, Інтерком, Інформком, Медіаком, Медком, Медфармком, Піарком, Промком, Техком, Транском, Фармком, Юрком. Подальшому входженню аббревіатур з аброморфемою -ком3 в українську мову сприяють засоби масової інформації, напр.: Наданням повного комплексу послуг сьогодні займається "Медіаком", що має ексклюзивні права на розміщення реклами (Економічна правда, 20.11.2010); У результаті

з'єднання випуск контрацептивів перейде під контроль компанії "Медком" (Здоров'я України, 13.09.2009).

На тлі сучасних суспільно-політичних та економічних подій в Україні значного поширення набули похідні з постпозитивною багатозначною аброморфемою -енерго, яка залежно від їхнього значення мотивується або словосполученням енергетичне підприємство, або іменником енергетика, причому у першому своєму значенні ця аброморфема більше розвинула свою продуктивність, ніж у другому, пор.: Волиньобленерго, Дніпробленерго, Донецькобленерго, Житомиробленерго, Київенерго, Крименерго, Львівобленерго, Харківобленерго тощо. Використання абревіатур з постпозитивною аброморфемою -енерго в газетних текстах зумовлене актуальністю проблеми енергозабезпечення у світі, напр.: За розрахунками Мінпаливенерго, сьогодні ціни на українських АЗС нижчі від економічно обґрунтованого рівня (Українська столиця, 07.05.2011); Більшість населення опаленням забезпечує комунальне підприємство "Міськтеплокомуненерго" (Голопристанський вісник, 06.07.2009).

Упродовж останніх років значно зросла продуктивність нової постпозитивної аброморфеми англійського походження -нет, що розгортається в Інтернет. У мові комп'ютерників з'явилися оказіоналізми абоннет (абонент Інтернету), кабельнет (кабельний Інтернет), пор.: Про успішну доставку інформує SMS-ка на телефон абоннета; Зараз актуальний кабельнет, бо телефон постійно вільний (Із українських інтернет-форумів). Активно використовується аброморфема-неологізм -нет для утворення назв компаній, що засвідчують власне-аброморфемні абревіатури Артнет, Євронет, Кібернет, Комнет, Промнет, Профнет, Теленет, Укрнет, напр.: За останній тиждень обікрали ще шість фірм, серед яких комп'ютерна "Кібернет" (33 канал, 07.07.2009); ТОВ "Теленет", що надає свої послуги в кількох центральних районах Донецька, перервало трансляцію ICTV під час програми "Свобода слова" (Поступ, 07.10.2011); Компанія "Укрнет", не відступаючи від девізу "Це мій Інтернет", продовжує йти назустріч користувачам, впроваджуючи нові проекти та послуги (Рівне вечірнє, 01.11.2010).

Статус рідковживаних мають ті аброморфеми, які належать до певної тематичної групи. Так, власне-аброморфемні абревіатури, що утворилися за допомогою постпозитивних запозичених аброморфем -бат1 (автобат, медсанбат, штрафбат), -бат2 (зенбат), -бриг (комбриг), -див (комдив, начдив), -ком1 (військком), -спец (військспец), вживаються у військовій сфері, напр.: Як результат – за десять років існування автобату нашими водіями не було скоєно жодної дорожньо-транспортної пригоди (Флот України, листопад, 2010); Після прийняття на службу з військспецами виникло чимало проблем (Закон і бізнес, 05-11.08.2009). Проте для надання більшої експресивності висловленню в газетних текстах, зокрема в заголовках, можливе використання військової лексики зі згаданими аброморфемами в переносному значенні, пор.: Страховий штрафбат: три страхові компанії заплатять 10 млн. грн. за порушення антимонопольного законодавства (Контракти, 10.10.2010).

Не відзначаються високою продуктивністю в сучасній українській літературній мові такі запозичені постпозитивні абревіатурні морфеми, як -бас (Донбас, Кривбас, Кузбас), -маг (сільмаг, універмаг), -маш (промаш, Херсонсільмаш), -мет1 (вторчормет), -мет2 (Мінчормет, Укрмет), -мет3 (облмет, Укрмет), -орг1 (групорг, профорг), -поліграф (Укрполіграф), -транс (автотранс, Мінтранс), -юст (Голов'юст, Мін'юст). Вони також мають обмежену сполучуваність, бо стосуються переважно однієї галузі, напр.: Трудовий колектив ВАТ "Львівсільмаш" погрожує пікетами (Львівська газета, 12.10.2009); "Укрмет" співпрацює з європейською Eurofer, у яку входять металургійні компанії

(Економічна правда, 18.12.2010); Мета апеляції Мін'юсту полягала в тому, щоб заблокувати можливість виконання рішення Європейського суду в Україні (Львівська газета, 02.02.2011).

Низький рівень словотвірної активності виявляють запозичені постпозитивні аброморфеми -бух, -деп2, -реж, за допомогою яких утворено по дві аббревіатури, пор.: головбух, помбух; міськдеп, нардеп; головреж, помреж. Усі вони, крім міськдеп, зафіксовані в Українському орфографічному словнику (2005). Уживання цих аброутворень у засобах масової інформації підтверджують такі приклади: Мама влаштувалася помбухом в контору "Заготзерно" (Новий день, 21.09.2009); "Викрадений" нардеп, який був спостерігачем у Харківській області, самостійно повернувся (Львівська газета, 25.11.2011); Під час зйомок фільму "Кін-дза-дза!" померли два генсеки (Брежнєв і Андропов), а потім помреж приніс газету – новий генеральний секретар К.Черненко (Гривня, 22.12.2010).

Спостережено, що серед запозичених субстантивних аброморфем постпозитивного типу широко представлені уніморфеми, які не розвинули своєї продуктивності і вживаються в поодиноких власне-аброморфемних аббревіатурах, пор.: -деп1 від "департамент" (держдеп), -іміт від "імітація" (шкіріміт), -лаб від "лабораторія" (завлаб), -орг2 від "організм" (кіборг), -ред від "редактор" (головред), -фін від "фінанси" (Мінфін). Основною сферою їхнього використання залишаються сучасні газетні тексти, напр.: Держдеп звертає увагу на порушення прав людини в Чечні, посилений тиск на ЗМІ, корупцію у правоохоронних органах (Поступ, 03.03.2009); Мінфін самостійно розподілить 1 млрд. грн. по галузях (Україна і світ сьогодні, 20.11.2011).

Отже, невід'ємним складником всіх власне-аброморфемних аббревіатур є постпозитивна субстантивна аброморфема. У сучасній українській мові субстантивні аббревіатурні морфеми постпозитивного типу становлять лише 10,4% від загальної кількості аброморфем.

До найуживаніших постпозитивних субстантивних питомих аброморфем у власне-аброморфемних утвореннях належать -пром, -госп, -буд. Зростання продуктивності характерне для запозиченої аброморфемі постпозитивного типу -ком3, яку швидко засвоїла українська мова в складі власне-аброморфемних утворень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеев Д.И. Сокращённые слова в русском языке / Д.И. Алексеев. – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1979. – 328 с.
2. Вакарюк Л., Панцьо С. Українська мова. Морфеміка і словотвір: навч. посібник / Л. Вакарюк, С. Панцьо. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 184 с.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія: навч. посібник / В.О. Горпинич. – К.: Вища школа, 1999. – 208 с.
4. Нелюба А. Від графічної економії до нових словотворчих засобів і основ (складання скорочених основ і його наслідки в словотвірній номінації) / А. Нелюба // Вісник Прикарпатського національного університету ім. Василя Стефаника. Філологія. – Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – Вип. XV–XVIII. – С. 222–226.
5. Словотвір сучасної української літературної мови / наук. ред. І.І. Ковалик – К.: Наукова думка, 1979. – 406 с.